

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 11 • sayı / issue: 21 • haziran / june 2024 • 1-28

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523/mutefekkir.1501135

ORUÇ KEFFÂRETİNİN HÜKMÜ VE ŞER'Î VASFI

The Ruling and the Verdict of Kaffârah for Fasting

İbrahim PAÇACI

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye

Prof. Dr., Retired Faculty Member, Türkiye

✉ ipacaci@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0003-3376-0228>

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 26.02.2024

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2024

” Atıf / Cite as: Paçacı, İbrahim. "Oruç Keffâretinin Hükümü ve Şer'î Vasfı". *Mütefekkir* 11/21 (2024), 1-28. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1501135>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

ORUÇ KEFFÂRETİNİN HÜKMÜ VE ŞER'İ VASFI

Öz

Başlanan Ramazan orucunun bir mazeret bulunmaksızın bozulması haramdır ve böyle orucu bozan kişi günahkâr olur. Bu durumda oruç bozan kişinin günahtan kurtulabilmesi için keffâret meşru kılınmıştır. Hanefî ve Mâlikîlere göre bilerek ve isteyerek, bir mazeret bulunmaksızın herhangi bir şeyle; Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise cinsel ilişkiyle Ramazan orucunun bozulması durumunda, orucu bozan kişi keffâretle yükümlü olur. Keffâret, Hanefîlere göre ceza yönü ağır basan bir müeyyide iken, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fıkhında hem ceza olduğuna hem de telafi için meşru kılındığına dair görüşler bulunmaktadır. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre keffâret vacip iken, çok az da olsa, oruç bozmaktan dolayı keffâret gerekmediğini savunan bilginler de bulunmaktadır. Oruç keffâreti, bozulan orucun günahını telafi etmek üzere meşru kılınan mendup bir ibadet olup, yapılması zorunlu bir ceza değildir. Çünkü hüküm koyma yetkisi, son tahlilde Yüce Allah'a ait olup, peygamberin bir farzı/vacibi kaldırma yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s) bedeviye hurmayı ailesiyle birlikte yemesine izin vermesi, keffâret ile ilgili emrin bağlayıcı olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan, keffâret mükellefin kendi fiili olması ve pek çok dünyevi ve uhrevi faydaları barındırması sebebiyle oruç keffâretini ceza olarak kabul etmek de uygun değildir. Aksine keffâret, orucu bozmaktan kaynaklanan günahı telafi etmek için verilen bir fırsat ve ikramdır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Oruç, Keffâret, Hüküm, Farz.

The Ruling and the Verdict of Kaffârah for Fasting

Abstract

Without an excuse, it is harâm to break fast untimely and the person who commits this deed becomes a sinner. Kaffârah (compensation) is offered so that the person who breaks the fast without an excuse can be saved from the sin. The person who broke the fast due to intake and sexual intercourse according to Hanafî and Mâlikî School, and only sexual intercourse for Shafiî and Hanbalî School is responsible for compensation. While compensation is a sanction predominantly a punishment according to Hanafîs, in Mâlikî, Shafiî and Hanbalî Schools some hold jurisprudential opinions for it being both a punishment and a justification for compensation. While compensation is obligatory according to the majority of Islamic scholars, there are also those, albeit very few, who argue that compensation is not required for breaking the fast untimely. Compensation is not a mandatory punishment but legitimized as something mandûb once it is practiced. For example, that the Prophet (pbuh) allowed a badawî to eat dates with his family shows the order regarding compensation is not binding. This is because, the authority to make judgment belongs to Almighty Allah, and the Prophet does not hold the right to abolish a fard/wâjib. Thus, it is not appropriate to accept the compensation of fasting as a punishment because it is the mukallaf's own act and it contains many benefits for this and hereafter world. Additionally, it is an opportunity and a treat given for the sin caused by breaking the fast untimely.

Keywords: Islamic Law, Fasting, Kaffârah (Compensation), Judgment, Obligation.

GİRİŞ

İslâm'ın beş temel esasından biri olan oruç, kitap ve sünnetle sabit farz bir ibadettir. Yüce Allah, *"Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı kulluk bilincinde olmanız için size de farz kılınmıştır."*

buyurmaktadır.¹ Hz. Peygamber (s.a.s) de, “İslâm beş temel esas üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in onun elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacctmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.” buyurmuştur.² Buna göre akıllı, ergen, sağlıklı ve mukim olan her Müslüman’ın oruç tutması farzdır. Şartları taşıyan kişinin, Ramazan orucunu tutmaması haram olduğu gibi, başlanılan orucun, bir mazeret bulunmaksızın bozulması da haramdır. Dolayısıyla mükellef olduğu halde oruç tutmayan ve geçerli mazereti bulunmaksızın orucunu bozan kişi günahkâr olur; ahirette cezalandırılmayı hak eder. Mazeretsiz olarak Ramazan orucunu bozan kişinin bu günahdan kurtulabilmesi için keffâret meşru kılınmıştır.³

Oruç keffâreti ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyet bulunmamaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.s) sünnetinde ise, oruç keffâretiyle ilgili hadislerde nakledilen sadece bir olay bulunmaktadır.⁴ Bu rivayetlerden biri şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.s) gelip, “Mahvoldum ya Rasûlallah!” dedi. Rasûlullah (s.a.s); “Ne oldu?” diye sordu. O da “Ramazan günü oruçlu iken eşimle cinsel ilişkiye girdim.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Sevgili Peygamberimiz, “Azat edebileceğin bir kölen var mı?” dedi, o, “Hayır, yok.” dedi. Hz. Peygamber, “Ara vermeden üst üste iki ay oruç tutabilir misin?” diye sordu, adam “Hayır.” dedi. Bu sefer “Altmış fakiri doyurabilir misin?” diye sordu, o yine “Hayır.” cevabını verince, Rasûlullah (s.a.s), orada oturup beklemesini söyledi. Bu sırada hurma dolu büyük bir sepet getirildi. Rasûlullah (s.a.s), hurmayı o adama verip, “Bunu al, fakirlere dağıt!” dedi. Adam, “Medine’de bizden daha fakir bir aile yoktur.” dedi. Onun bu sözü üzerine Allah’ın Elçisi (s.a.s) azı dişleri görülecek kadar güldü ve “Öyleyse ailene yedir.” buyurdu.⁵ Bu hadisin, oruç keffâretiyle ilgili olmayıp, zihar⁶ keffâreti hakkında olduğu bilginler arasında tartışılmıştır.⁷ Fakat lafızdaki farklılıklar

¹ el-Bakara 2/183.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm İbn Muğîre el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtasaruminumûri Rasûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî* (Beyrut: Dâru Tavki’-Necâtts.), “İmân”, 1; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Beytü’l-Efkârî’ d-Devliyye, 1998), “İmân”, 19-21; Ebû İsmâ Muhammed b. Sevrâ et-Tirmizî es-Sülemî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Beyrut: Dâru lhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), “İmân”, 3.

³ Buhârî, “Savm”, 29-31; Müslim, “Siyâm”, 81; Ebû Dâvûd, “Siyâm” 37.

⁴ Buhârî, “Savm”, 29-31; Müslim, “Siyâm”, 81-87; Tirmizî, “Savm” 28; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1424), “Siyâm”, 37.

⁵ Buhârî, “Savm”, 29-31; Müslim, “Siyâm”, 81; Ebû Dâvûd, “Siyâm” 37.

⁶ Zihâr, cahiliye döneminde erkeklerin eşlerini boşamak için kullandıkları bir usûldü. Ancak İslâm dini, bu sözü asıl manasına çevirerek, yeniden bir düzenleme yapmıştır. Buna göre, bir kimsenin eşini, annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi gibi kendisiyle evlenmesi ebedî yasak olan bir kimsenin, sırtı, karnı, baldırı gibi bakılması haram olan bir uzvuna benzetilmesi zihârdır. Zihar yapan kimsenin, keffâret ödemededen eşiyile cinsî münasebette bulunması, ona dokunması ve öpmesi helâl değildir. Zihârın keffâreti, imkân dahilinde ise, ziharda bulunan kişinin köle azâd etmesi, bunu bulamaması halinde altmış gün peş peşe oruç tutması, buna da güç yetiremez ise altmış fakiri doyurmasıdır. Bk. Mucâdele 58/3-4.

⁷ Musa Carullah Bigî, *Uzun Günlerde Oruç: İctihad Kitabı* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, ts.), 213-220.

ve özellikle oruç keffâreti ile ilgili hadisin sonunda hurmayı evinde yemesine izin verirken,⁸ zihar keffâretinde böyle bir şeyin bulunmaması⁹ iki olayın farklı olduğunu göstermektedir.

Oruç keffâretinin hükmünü tespit edebilmek için sadece oruç keffâretiyle ilgili hadisin bulunması yeterli değil, ayrıca hadisin delaleti ve bağlayıcılığının da değerlendirilmesi gerekir. Bu çalışmada söz konusu hadis, bu açıdan değerlendirilecek ve buna bağlı olarak keffâretin oruç bozmanın cezası mı, yoksa günahı telafi etmek için önerilen bir tövbe şekli mi olduğu, başka bir ifadeyle hükmü; ayrıca keffâretin şer'î vasfı belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, öncelikle keffâretin tanımı verilecek ve İslâm bilgilerinin oruç keffâretinin sebepleri ve oruç keffâretinin neler olduğu ile ilgili görüşleri herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın sunulacak; daha sonra oruç keffâretinin hükmü ve şer'î vasfı incelenecektir.

1. ORUÇ VE KEFFÂRETİ

1.1. Keffâret Terimi

Arapçada örtmek anlamındaki "K-F-R" kökünden türeyen *keffâret*, sözlükte kusur veya günahı örten sadaka, oruç ve benzeri şeyleri ifade etmektedir.¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime, sözlük anlamında bir âyet-i kerimede geçmekte ve kısas hakkından vazgeçip affetmenin, kişinin günahının affedilmesine vesile olacağı anlamına gelmektedir.¹¹ Aynı kökten türeyen ve keffâret kavramıyla aynı anlamı ifade eden "*keffera*" fiili ve türevleri, Kur'ân-ı Kerîm'de günahların örtülüp affedilmesi anlamında çokça kullanılmaktadır. Bu çerçeveden olarak söz konusu kelimeler, "imanın",¹² "iman edip yararlı işler yapmanın",¹³ "namaz kılıp zekât verme, peygamberlere inanıp onları destekleme ve Allah yolunda harcamanın",¹⁴ "Allah'a karşı kulluk bilincinde olmanın",¹⁵ "tövbe etmenin",¹⁶ "büyük günahlardan kaçınmanın",¹⁷ "sadaka vermenin"¹⁸ ve "Allah yolunda hicret edip savaşma-

⁸ Buhârî, "Savm", 29-31; Müslim, "Siyâm", 81-87; Tirmizî, "Savm" 28; Ebû Dâvûd, "Siyâm", 37.

⁹ Bk. İbn Hanbel Ahmed, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 39/105; Tirmizî, "Talâk", 20; "Tefsîr", 58; Ebû Dâvûd, "Talâk", 17; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbni Mâce* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), "Talâk", 25.

¹⁰ Ebû'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 5/145-146, 148; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît* (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1978), 2/126-127; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs* (Küveyt: Matbaatu Hükümeti'l-Küveyt, 1974), 14/50, 62; İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vesît* (b.y.: yy., 2004), 2/791-792.

¹¹ el-Mâide 5/45.

¹² el-Fetih 48/5.

¹³ Muhammed 47/2; et-Tegâbün 64/9.

¹⁴ el-Mâide 5/12.

¹⁵ el-Mâide 5/65; el-Enfâl 8/29; ez-Zümer 35/39; et-Talâk 65/5.

¹⁶ Âl-i İmrân, 3/193; el-A'râf 7/153; et-Tahrîm 66/8.

¹⁷ en-Nisâ 4/31.

¹⁸ el-Bakara 2/271.

nın"¹⁹ günahları örtüp affedilmesine vesile olacağını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s) de, sözlük anlamında *keffâret* kelimesini, hadislerinde çokça kullanmıştır. Bu bağlamda o, "namaz, oruç ve sadakanın",²⁰ umrenin,²¹ beş vakit namazın,²² Cuma namazının,²³ başa gelen sıkıntıların,²⁴ ilim talebinin²⁵ günahlara keffâret olacağını belirtmiştir.

Bir fıkıh terimi olarak *keffâret* de sözlük anlamına yakın olarak, oruç ve yeminin bozulması, zihar, hac cinayetleri ve hata ile insan öldürmede, günahı affettirmek için meşru kılınan ibadet mahiyetindeki davranışları ifade etmektedir.²⁶ Kur'ân-ı Kerim'de keffâret kelimesi, iki âyette ıstılah manasında, yemin keffâretini²⁷ ve ihramlı iken avlanmanın keffâretini²⁸ ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun dışında Kur'ân-ı Kerim'de, *keffâret* kelimesi geçmemekle birlikte, fıkhîta keffâretler arasında sayılan ihram yasakları,²⁹ hata ile insan öldürme³⁰ ve zihâr³¹ keffâretlerine delalet eden âyetler bulunmaktadır. Rasûlullah (s.a.s) da hadislerinde Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği keffâretlerin uygulamasını açıklamış;³² ayrıca Kur'ân'da bulunmayan Ramazan orucunu bozma, adetli iken eşyle cinsel ilişkiye girme gibi yasakları ihlal etmenin keffâretini belirlemiştir.³³

Keffâretler, ibadet mahiyetinde, işlenen günahın affedilmesi için meşru kılınan bir imkân ve yükümlülüktür. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, hata ile insan öldürmenin keffâreti olarak mümin bir köle azat edilmesi, bunun bulunamaması durumunda iki ay üst üste oruç tutulması emredildikten sonra, bunların "*Allah'tan bir tövbe olarak*" meşru kılındığı bildirilmektedir.³⁴

¹⁹ Âl-i İmrân 3/195.

²⁰ *Buhârî*, "Savm", 3.

²¹ *Buhârî*, "Umre", 1; *Müslim*, "Hacc", 437.

²² *Müslim*, "Tahâret", 11, 14, 15.

²³ *Müslim*, "Tahâret", 14, 15; *Ebû Dâvûd*, "Tahâret", 129; "Salât", 235.

²⁴ *Müslim*, "Birr", 52; *Ebû Dâvûd*, "Cenâiz", 1.

²⁵ *Tirmizî*, "İlim", 2.

²⁶ Bk. Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzî'd-Deikâik (fî Furû'î'l-Hanefiyye)* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 4/168; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref Nevevî, *Kitâbu'l-mecmû' şerhu'l-Muhezzebî's-Şirâzî* (Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.), 6/365; Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr şerhi Tenvirî'l-Ebsâr* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 5/134; Rahmi Yaran, "Keffâret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002), 25/179.

²⁷ el-Mâide 5/89.

²⁸ el-Mâide 5/95.

²⁹ el-Bakara 2/196.

³⁰ en-Nisâ 4/92.

³¹ el-Mücâdele 58/3-4.

³² Mesela bk. *Buhârî*, "Keffârâtü'l-Eymân", 1-10; *Müslim*, "Eymân", 1-13; *Tirmizî*, "Talâk", 20; "Nüzûr", 5-19; *Ebû Dâvûd*, "Talâk", 17; "Eymân", 1-20; Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen (Sünenü'n-Nesâî)* (Haleb: Mektebül'l-Matbûatî'l-İslâmiyye, 1986), "Talâk", 33; *İbn Mâce*, "Talâk", 25.

³³ *Buhârî*, "Savm", 30; *Müslim*, "Siyâm" 81-87; "Eymân", 29-36; *Tirmizî*, "Tahâret", 103; "Savm", 28; *Ebû Dâvûd*, "Nikâh", 48; "Siyâm", 37; *İbn Mâce*, "Tahâret", 123; "Siyâm", 14.

³⁴ en-Nisâ 4/92.

Zihâr keffâretini belirleyen âyetlerin sonunda da “*Bunlar Allah'ın koyduğu kesin hükümlerdir.*” denmesi,³⁵ keffâretlerin yükümlülük olduğunu göstermektedir. Buna göre keffâretler ibadet mahiyetinde yükümlülükler olduğu için, ancak nasslarla bilinebilen taabbudî hükümlerden kabul edilebilir. Bunun için Hanefîler ile bazı Şafiiler ve usûlcülerin çoğu, keffâretlerde kıyasın işletilemeyeceği görüşündedirler.³⁶ Keffârette kıyasın geçerli olduğunu söyleyen İslâm bilginleri de keffâretin kendisi konusunda kıyasın geçerli olduğunu, miktarının belirlenmesinde ise kıyas yapılamayacağını söylemişlerdir.³⁷

1.2. Oruç Keffâretinin Sebebi

İslâm bilginleri keffâretle ilgili yukarıda geçen hadisten hareketle farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Burada detaya girmeden, genel olarak fıkıh mezheplerinin oruç keffâretinin sebebi ile ilgili görüşleri sunulacaktır.

Hanefîlere göre, orucu bozup kaza ve keffâreti gerektiren eylemler; yemek-içmek ve cinsel ilişkidir. Bu eylemlerin keffâret gerektirmesi için, 1) Orucu bozan kişinin mükellef olması, 2) Gecedden Ramazan orucuna niyet etmiş olması, 3) Daha sonra yolculuk, hastalık gibi oruç tutmamayı mubah kılan bir durumun meydana gelmemesi, 4) Kendi tercih ve isteği ile kasten bu eylemi işlemesi şarttır.³⁸

Mâlikîlere göre, bazı şartlarla orucu bozan her şey hem kaza hem de keffâreti gerektirir. Keffâretin gerekli olması için; 1) Orucun kasten, bilerek ve isteyerek bozulması, 2) Orucu bozan fiilin kişinin kendi iradesiyle yapılması, 3) Ramazan ayının hürmetine önem vermeden orucu bozan eylemin yapılması 4) Orucu bozmanın haram olduğunun bilinmesi ve 5) Bozulan orucun Ramazan ayında tutulan oruç olması şarttır.³⁹

³⁵ el-Mücadele 58/4.

³⁶ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edilleti fî'l-usûl* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 2/107, 200; Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed Buhârî, *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 3/448; Ali b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Riyad: Dârü's-Samî'i, 2003), 3/246; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min 'ilmi'l-usûl* (Riyad: Dârü'l-Fazîlet, 2000), 2/924.

³⁷ Alâuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân Merdâvî, *et-Tahbîr şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh* (Riyad: Mektebetü'r-Reşîd, 2000), 7/3149; Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi Sübkî, *Refu'l-hâcib an muhtasarı İbni'l-Hâcib* (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1999), 4/410.

³⁸ Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd Kâsânî, *Kitâbu Bedâ'i's-Sanâ'i fî tertîbi's-serâ'i* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 2/97-98; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 1/131; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdirrahmân Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr şerhuTenviri'l-Ebsâr ve Câmi'i'l-Bihâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 147-148; Abdurrahman Cezîrî, *Kitâbü'l-fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbe'a* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/509.

³⁹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdilberr b. Âsım en-Nemrî el-Kurtubî İbn Abdilberr, *el-İstizkâr* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3/311-318; Abdurrahman b. Asker Şihâbuddîn el-Şemsüddîn Muhammed Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkîale's-Serhi'l-Kebîr* (Beirut: Dârü'l-Fıkr, ts.), 1/527-532; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erbe'a*, 1/511-512.

Şâfiilere göre, keffâreti gerektiren durum sadece cinsel ilişkidir. Akıllı ve ergen olan bir erkek, bilerek ve isteyerek cinsel ilişkiye girip niyet ederek başladığı Ramazan orucunu bozarsa, kaza ve keffâretle yükümlü olur. Dolayısıyla yemek içmekten dolayı keffâret gerekmediği gibi, cinsel ilişkide de her halükârda kadının; hata, nisyan, ikrah ve benzeri durumlarda erkeğin keffâret yükümlülüğü yoktur.⁴⁰

Hanbelilere göre, her türlü cinsel ilişki keffâreti gerektirir. Bilerek veya bilmeden, hata ile unutarak veya tehditle normal veya anormal her türlü ilişkiden dolayı erkek ve kadının her birine keffâret gerekir.⁴¹

1.3. Oruç Keffâreti ve Yerine Getirilmesi

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî bilginler, oruç keffaretinin, hadiste geçtiği terip üzere önce köle azat etmek, köle bulunamaması durumunda iki ay oruç tutmak, buna güç yetirilememesi durumunda ise 60 fakiri doyurmak olduğunu söylemişlerdir.⁴² Hanefîler, 60 ayrı fakirin doyurulmasını zorunlu görmezler; bir fakirin 60 gün doyurulmasının da yeterli olduğunu söylerler.⁴³ Fakat cumhura göre keffâret olarak 60 ayrı fakirin doyurulması gerekir; bir fakir 60 gün doyurulsa keffâret yerine gelmiş olmaz.⁴⁴

Mâlikîler ise, mükellefin köle azat etme, iki ay oruç tutma veya 60 fakiri doyurma arasında muhayyer olduğunu, bunlardan hangisini yaparsa keffâret yükümlülüğünü yerine getirmiş olacağını söylemişlerdir.⁴⁵ Onlar bu görüşlerine Ebû Hüreyre'den nakledilen, "*Rasûlullah (s.a.s) orucunu bozan*

⁴⁰ Muhammed b. İdrîs Şâfiî, *el-Ümm* (Mansûra: Dârü'l-Vefâ, 2001), 3/248-259; Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-minhâc* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 1/242-244; Cezîrî, *el-Mezâhibu'l-erbe'a*, 1/510.

⁴¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni (eş-Şerhu'l-Kebîr ile birlikte)* (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 3/55-61; Alâuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Süleymân Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâfi alâ mezhebi'l-İmâmi'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1956), 3/311-318; Cezîrî, *el-Mezâhibu'l-erbe'a*, 1/510-511.

⁴² Şâfiî, *el-Ümm*, 3/249; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/99; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/65; Merdâvî, *el-İnsâf*, 3/322; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 2/484; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/649.

⁴³ Ebû BekrŞemsü'l-Eimme Muhammed b. EbîSehl Ahmed Serahsî, *Kitâbu'l-mesbût* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983), 7/17; Fahrüddîn Osman b. Ali Zeyla'î, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Bolak: el-Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310), 3/12; Kemâlüddin Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîrale'l-hidâyeti şerhi Bidâyeti'l-Mübedî* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/242; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 240.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî Sa'lebî, *Uyûnü'l-mesâil* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2009), 365; Ebû'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb fî furû'i'l-Mezhebi's-Şâfiî* (Beirut: Dârü'l-İlmiyye, 2009), 10/300; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/599-601; Şemsüddin Abdurrahman b. Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-Kebîr (Muğni ile birlikte)* (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 8/610-611; Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî Şenkîfî, *Levâmi'u'd-dürer fî hetki estâri'l-muhtasar* (Moritanya: Dârü'r-Rıdvân, 2015), 4/174.

⁴⁵ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3/311; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1982), 1/305; Derdir, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 1/530.

kişiye köle azat etmesi veya iki ay oruç tutması ya da altmış fakiri doyurmasını emretti" hadisini⁴⁶ delil getirirler.⁴⁷

Hanefilere göre, oruç keffâreti tedâhül eder. Başka bir ifadeyle oruç bozulduktan sonra, keffâret ödenmeden, oruç keffâretini gerektiren eylem tekrar işlenirse; tek bir keffâret yeterlidir. Orucu bozan eylemlerin, aynı gün veya farklı günlerde olması hükmü değiştirmez. Ancak orucu bozan eylemden sonra keffâret yerine getirildikten sonra oruç tekrar bozulursa, yeniden keffâret ödenmesi gerekir.⁴⁸

Malikî ve Şâfîlilere göre ise oruç keffâreti tedahül etmez. Aynı günlerde veya farklı Ramazan aylarında keffâreti gerektiren eylemin tekrar etmesi durumunda; her birisi için ayrı keffâret ödenmesi gerekir. Fakat bu eylem aynı günde tekrar ederse, tek bir keffâret yeterli olur.⁴⁹

Hanbelî fıkhında, oruç keffâretinin hem tedâhül edeceği hem de etmeyeceği şeklinde iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan keffâretin tedâhül etmeyeceği, mezhepte tercih edilen görüştür.⁵⁰

2. ORUÇ KEFFÂRETİNİN HÜKMÜ

Fıkıh usûlünde *hüküm*, "iktiza, tahyîr ve vaz' bakımından mükellefin fiillerine ilişkin Şari'in hitabı" olarak tanımlanmakta olup, vaz'î hüküm ve teklîfi hüküm kısımlarına ayrılmaktadır. *Vaz'î hüküm*, Şâri'in bir şeyi diğeri-ne sebep, şart veya mâni yapmasıdır. *Teklîfi hüküm* ise, Şâri'in mükelleften bir fiilin yapılmasını istemesi veya yasaklaması ya da mükellefi o fiili yapıp yapmama konusunda serbest bırakmasıdır.⁵¹ Bu makalede teklîfi hüküm açısından oruç keffâreti değerlendirilecektir.

⁴⁶ Müslim, "Siyâm", 84; Ebû Dâvûd, "Siyâm", 37; Ahmed, *Müsned*, 13/125.

⁴⁷ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3/311; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1982), 1/305; Derdir, *eş-Şerhu'l-kebir*, 1/530.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/74-75; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 753; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10/456; Cezîrî, *el-Mezâhibu'l-erbe'a*, 1/527.

⁴⁹ Sahnûn b. Saïd et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ li'l-İmâmi Mâlik b. Enesi'l-Asbehi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/285; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Maverdî, *el-Hâvi'l-kebir fi fihhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/427; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3/318; Ebû İshâk Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fihhi'l-İmâmi's-Şâfiî* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1996), 2/32; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/306; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/649; Cezîrî, *el-Mezâhibu'l-erbe'a*, 1/527-528.

⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/70; Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-Kebir*, 3/61; Merdâvî, *el-İnsâf*, 3/319-320.

⁵¹ Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî Sadruşşerîa, *Tenkîhu'l-usûl (Şerhu't-Telvîhale't-Tavdîh ile birlikte)* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/22; Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî Sadruşşerîa, *et-Tavdîh fi halli gavâmidi't-tenkih (Şerhu't-telvîhale't-tavdîh ile birlikte)* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/22; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr ale't-tahrîr fi usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 2/99; Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Buhârî Emir Padişâh, *Teysîrû't-tahrîr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 1/10; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-fikh* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 26-27, 55.

2.1. Oruç Keffâretinin Hükmü Hakkında İslâm Bilginlerinin Görüşleri

Hanefîlere göre, Ramazan ayında, dinen geçerli bir mazeret bulunmaksızın bilerek ve isteyerek orucun bozulması durumunda orucun hem kaza edilmesi hem de keffâret gerekir. Bu yükümlülük bazı Hanefî fıkıh kitaplarında, farz olarak nitelenirken, diğer bir kısmında vâcib olduğu söylenmektedir. Kâsânî (ö. 587/1191), oruç çeşitlerini açıklarken keffâret orucunu farz oruçlar içerisinde saymakta,⁵² fakat keffâretleri anlattığı bölümde, onların vâcib olduğuna işaret etmektedir.⁵³ Mevsîlî (ö. 683/1284), keffâret orucunun, adak gibi vâcib olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Zeylaî (ö. 743/1343) de, keffâretin vâcib olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Timurtâşî (ö. 1006/1598), oruç çeşitlerini sayarken keffâret orucunun farz olduğunu ifade etmektedir. Ancak onun bu ifadesini açıklayan Haskefî (ö. 1088/1677), amelî olarak farz olduğunu, dolayısıyla inkâr edenin kâfir olmayacağını belirtmektedir.⁵⁶ Buna göre Hanefîlere göre, oruç keffâretinin vâcib olduğunu söylemek mümkündür.

Mâlikîlere göre, Ramazan ayında bilerek ve isteyerek herhangi bir şeyle Ramazan orucunun bozulması durumunda;⁵⁷ Şâfiî⁵⁸ ve Hanbelîlere⁵⁹ göre ise cinsel ilişkiyle orucun bozulması durumunda keffâret vâcib olur.

Diğer taraftan, cinsel ilişkiyle de olsa oruç bozmaktan dolayı keffâret gerekmediğini söyleyen İslâm bilginleri de bulunmaktadır. Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) ve Şa'bî'nin (ö. 104/722) bilerek eşiyile birlikte olmak suretiyle Ramazan orucunu bozan kimsenin keffâretle yükümlü olmadığı görüşünü benimsedikleri nakledilmektedir. Çünkü onlara göre, oruç ibadettir. Bir ibadet olan namaz bozulduğunda keffâret gerekmediği gibi orucu bozmaktan dolayı da gerekmez.⁶⁰ İbn Sîrîn (ö.

⁵² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/75-76.

⁵³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/95-96.

⁵⁴ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 1/125.

⁵⁵ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/327-328.

⁵⁶ Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 142.

⁵⁷ Ebû Muhammed Abdülvehhâb el-Bağdâdî el-Mâlikî Kâdî Abdülvehhâb, *et-Telkîn fî'l-fikhi'l-Mâlikî* (Riyâd: Mektebetü Nezar Mustafâ el-Bâz, 2004), 1/183, 189; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/301-302; Ebû'l-Hasen Ali b. Sa'îd Racrâcî, *Menâhicü't-tahsil ve netâicü letâifî't-te'vil fi şerhi'l-müddevenet ve halli müşkilâtihâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007), 2/144-145; Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs Karâfî, *ez-Zehira* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 2/517; Muhammed b. Ahmed el-Girnâtî İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye fî telhîsi mezhebi'l-Mâlikîyye ve't-tenbîhi ale's-Şâfi'îyyeti ve'l-Hanefîyyeti ve'l-Hanbelîyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013), 223-224.

⁵⁸ Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/363; Maverdî, *el-Hâvî*, 3/424-425; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/646.

⁵⁹ Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/55, 61; Ebû'n-Nücâ Şerefüddîn Mûsâ el-Makdisî Haccâvî, *el-İknâ' fî fikhi'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, ts.), 1/312; Mansûr b. Yûnus b. İdrîs Buhûtî, *Keşşâfu'l-kinâ 'an metni'l-iknâ'* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1997), 2/146.

⁶⁰ Maverdî, *el-Hâvî*, 3/424; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/71; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/55; Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, 3/55; Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. el-Hüseyn Bedrûddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 4/53; İbn Hümâm,

110/729) ve Süddî'nin (ö. 127/745) de aynı görüşte olduğu rivayet edilmektedir.⁶¹ Fakat onların bu görüşleri, icmâ'a aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.⁶²

2.2. Oruç Keffâretinin Hükümünün Değerlendirilmesi

Daha önce de ifade edildiği gibi, oruç keffâreti ile ilgili hadislerde geçen sadece bir olay bulunmaktadır. İslâm bilginleri, bu hadisten hareketle oruç keffâretinin hükümünü belirlemeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, hadiste geçen emir sığası ve Hz. Peygamber'in (s.a.s) keffâret olarak dağıtması için oruç bozan bedeviye verdiği hurmayı ailesiyle yemesine izin vermesi değerlendirilmiştir. Oruç keffâretinin hükümünü ortaya koyabilmek için, bunların yanında hükme delaleti açısından söz konusu hadisin değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Oruç keffâretinin hükmü, yukarıda geçen hadise dayandırılmaktadırlar. İslâm bilginlerinin büyük bir çoğunluğu, hadiste "...fakirlere dağıt!" şeklinde emir kipinin kullanılmasından hareketle keffâretin vacip olduğunu söylemişlerdir. Ancak oruç keffâretinin hükmünün isabetli olarak belirlenebilmesi için, emir kipinin hükme delaleti konusunun açıklanması, sonra hadisin buna göre değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Emir, ileride bir fiilin yapılmasını talep etmek için kullanılan sözdür. Emir kalıbı, asıl itibariyle talebe delalet eder. Bunun yanında, mecaz yoluyla irşat, tehdit, küçümseme ve dua gibi anlamlara delalet etmek üzere de kullanılır. İslâm bilginleri, bir nassta yer alan emirle kastedilen hükme delalet eden karine varsa, emrin bu karinenin gösterdiği şekilde anlaşılması gerektiğini söylemişlerdir. Fakat herhangi bir karine bulunmadığında emrin delalet ettiği hükmün ne olacağı konusunda usûlcüler farklı görüşler ortaya koymuşlardır: Bir kısım İslâm bilginine göre böyle bir emir, emredilen şeyin mendûb olduğuna; bir kısmına göre, emredilen şeyin mubah olduğuna delalet eder. Diğer bir kısmına göre, emrin, emredilen şeyin vâcib, mendûb veya mubah olduğuna delâleti eşittir; bir karine bulunmadıkça, bunlardan hangisine delâlet ettiği belirlenemez. *İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre ise emir, özel bir karine bulunmadıkça emredilen şeyin vâcib olduğuna delâlet eder. Fakat mendûb veya mubah olduğuna delalet eden bir karine varsa, emredilen şeyin mendûb veya mubah olduğuna hükmedilir.*⁶³

Fethu'l-kadîr, 2/344.

⁶¹ el-Aynî, *el-Binâye*, 4/53.

⁶² Maverdî, *el-Hâvî*, 3/424; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/55; Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, 3/55.

⁶³ Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 2/175 vd.; Hüsâmuddîn el-Hüseyn b. Ali b. Haccâc b. Ali Sıgnâkî, *el-Kâfî şerhu'l-Bezdevî* (Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 1/333; Sadruşşerîa, *Tavdîh*, 1/281 vd.; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîrve't-tahbîr*, 1/363 vd.; Emir Padişâh, *Teysîrüt-tahrîr*, 1/441 vd.; Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 1/396 vd.

Bu bilgiler ışığında söz konusu hadis şöyle değerlendirilebilir: Hadiste Rasûlullah (s.a.s) gelen hurmayı fakirlere dağıtmasını emrettikten sonra, bedevinin Medine'de en fakir ailenin kendileri olduğunu söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.s) gülüp hurmayı ailesiyle yemesine izin vermesi,⁶⁴ bu emrin bağlayıcı olmadığına karîne olarak kabul edilmelidir. Nitekim İslâm bilginleri de bunu görmüş ve bu çelişkiye çözüm getirmeye çalışmışlardır: İslâm bilginlerinin çoğunluğu, hadisteki emrin bağlayıcı olduğunu ve fakat "hurmayı dağıtmayıp, ailesiyle yemesine izin vermesinin" o sahâbî için özel bir hüküm olduğunu belirtmiştir.⁶⁵ Hâlbuki bir kişi için özel hüküm verildiğinde, buna işaret edilmesi gerekir. Nitekim böyle özel hüküm verildiğinde, nasslarda buna işaret edilmiştir. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'e (s.a.s) özel bir hüküm olarak, kadının kendisini hibe etmesi durumunda mehirsiz olarak evlenmesine izin verilirken, "*sadece sana mahsus olmak üzere*" kaydı getirilmiştir.⁶⁶ Rasûlullah (s.a.s) da birine özel hüküm verdiğinde bunu açıkça belirtmiştir. Meselâ bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s), bayram hutbesinde namazdan önce kesilen kurbanların geçersiz olduğunu belirtmesi üzerine, Berâ b Âzib'in (r.a.) dayısı Ebû Bürde, ailesine ve komşularına ikram etmek için acele edip bayram namazından önce kurbanını kestğini söyler ve ne yapması gerektiğini sorar. Hz. Peygamber, onun kurban olarak geçerli olmadığını söyler. Bunun üzerine Ebû Bürde, "Yâ Rasûlallah! Bana iki koyundan daha sevimli henüz yaşına basmamış dişi bir keçim var. Onu kessem olur mu?" diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "*Evet olur; fakat senden sonra hiç kimse için yeterli olmaz*" buyurur.⁶⁷ Gerçi Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Zührî'nin (ö. 124/742) oruç keffâreti ile ilgili söz konusu hadise "Bu sadece o şahsa özel bir ruhsattır. Eğer bugün bir kişi böyle yapsa onun keffâretten kurtuluşu yoktur." şeklinde bir ilâvede bulunduğunu nakletmektedir.⁶⁸ Ancak bu Zührî'nin kendi görüşü olarak kabul edilmelidir. Nitekim Zeyla'î (ö. 743/1343), Zührî'nin bu sözünün delile dayanmayan bir iddia olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Diğer taraftan hüküm koyma veya kaldırma yetkisi Allah Teâlâ'ya ait-

⁶⁴ *Buhârî*, "Savm", 29-31; *Müslim*, "Siyâm", 81; *Ebû Dâvûd*, "Siyâm" 37.

⁶⁵ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen* (Haleb: Matbaatu Muhammed Râğîb et-Tabbâh el-İlmiyye, 1933), 2/119; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber el-Kurtubî Nemerî, *et-Temhid li-mâ fi'l-muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd*, 7/175; Ebû'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 4/74; Takiyyuddîn İbn Dakîku'l-İd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu umdeti'l-ahkâm* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 2/17; Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-kâri şerhu Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 11/37.

⁶⁶ el-Ahzâb 33/50.

⁶⁷ *Buhârî*, "İdeyn", 5; *Müslim*, "Edâhî", 4, 5.

⁶⁸ *Ebû Dâvûd*, "Savm", 37.

⁶⁹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf Zeyla'î, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1973), 2/453.

tir.⁷⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.s), Allah Teâlâ'nın muradı olmaksızın oruç keffâretini vacip kılması mümkün değildir. Eğer oruç keffâretinin vacip olması Yüce Allah'ın muradı ise, o takdirde de Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu hükmü birisinden kaldırma yetkisi bulunmamaktadır. Nitekim zihar keffâreti konusunda da benzer bir olay gerçekleşmiş, fakat Sevgili Peygamberimiz, o sahâbîye hurmayı evinde yemesini söylememiştir.⁷¹

Hz. Peygamber'in (s.a.s) bir vacibi kaldırma yetkisi bulunmadığı için o sahâbîden oruç keffâretini kaldıramayacağı dikkate alındığında, oruç keffâretinin vacib olması hükmü ile Rasûlullah'in (s.a.s) uygulaması arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Bunu fark eden bazı İslâm bilginleri, bu probleme çözüm üretmeye çalışmışlardır:

Bu çerçeveden olarak; Hz. Peygamber'in (s.a.s) sadece o sahâbîden değil, genel olarak keffâreti yerine getirmeye gücü yetmeyen her kişiden keffâretin düştüğü kabul edilmiştir. Şâfiî fıkhında keffâreti gerektirecek şekilde cinsel ilişkiye giren kişinin keffâreti yerine getirmeye gücünün yetmemesi durumunda iki görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birine göre, böyle olan kişiden keffâret düşer. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), söz konusu hadiste orucunu bozan kişiye hurmayı evinde ailesiyle yemesine izin vermiştir. Ayrıca oruç keffâreti, mala taalluk eden Allah haklarındanır. Böyle olan Allah hakları ise, acizlik durumunda düşer. Şâfiîlerden gelen diğer görüşe göre, keffâret orucu bozan kişinin zimmetinde sabit olur. İmkân bulunduğu keffâreti yerine getirir. Şîrâzî (ö. 476/1083) bu görüşü daha kuvvetli görür.⁷² Hanbelîlerden de bu durumda keffâretin düşeceği ve düşmeyeceği görüşü nakledilmiştir. Ancak bunlardan, oruç keffâretini ödeyemeyen kişiden, iki ay oruç tutmaya da gücü yetmiyorsa, keffâretin kendisinden düşeceği görüşü mezhepte tercih edilen görüştür. Çünkü Rasûlullah (s.a.s), eşiyile birlikte olarak orucunu bozan kişiye, hurmayı evinde ailesiyle yemesine izin vermiş; fakat keffâretin zimmetinde sabit olduğunu, daha sonra imkân bulunca yerine getirmesi gerektiğini söylememiştir. Bu da keffâretin düştüğünü göstermektedir. Zira açıklanması gereken bir şeyi Allâh Elçisinin zamanında açıklamaması caiz değildir. Evzâî (ö. 157/774) de bu görüştedir.⁷³

⁷⁰ Bk. Kasas, 28/70, 88; En'âm 6/57; Yûsuf, 12/40, 67; Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Kemâlidîn İbn Abdilhak el-Bağdâdî, *Kavâ'idü'l-Usûl ve Me'âkidü'l-Fusûl Muhtasarı Tahkîki'l-Emel fî İlme'yi'l-Usûli ve'l-Cedel* (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1988), 23; Necmüddîn Ebû'r-Rabî Süleymân b. Abdilkavîy b. el-Kerîm Tûfî, *Der'ü'l-Kavlî'l-Kabîh bi't-Tahsîni ve't-Takbîh* (Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Mevsûât, 1426), 81; Sübkî, *Ref'u'l-Hâcib*, 4/568; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, 3/428; Zeydân, *el-Vecîz*, 69; Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fikh*, 69.

⁷¹ Bk. Ahmed, *Müsned*, 39/105; Tirmizî, "Talâk", 20; "Tefsîr", 58; Ebû Dâvûd, "Talâk", 17; İbn Mâce, "Talâk", 25.

⁷² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/616-617; Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 3/259.

⁷³ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muknî' ("eş-Şerhu'l-Kebîr" ve "el-İnsâf" ile birlikte)* (Cize: Hecl, 1993), 7/472; Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, 3/69; Alâuddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf ("el-Muknî'" ve "eş-Şerhu'l-Kebîr" ilâe birlikte)*

Diğer bir çözüm yolu ise, Hz. Peygamber'in (s.a.s) o sahâbîden keffâreti düşürmediği; ihtiyacı olduğu için daha sonra keffâreti ödemek üzere gelen hurmayı ailesiyle yemesine izin verdiği şeklindeki yorumdur. İmam Şâfiî (ö. 204/820), söz konusu hadisin birkaç şekilde anlaşılabilirliğini belirtmiş; bunlardan en ihtiyatlı olan ve en hoşuna giden yorumu özetle şöyle ifade etmiştir: "Ramazan'da orucunu bozan sahâbînin, eşiyle birlikte olduğu sırada keffâretlerden herhangi birine gücü yetmiyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) ona hurmayı verdiğiinde, kendisi o hurmaya muhtaçtı. Eğer kendisinin ihtiyacından fazla hurması olsaydı keffâretle yükümlü olacaktı. Hâlbuki onun, ihtiyacından fazla hurması yoktu. Bu durumda keffâret onun üzerinde borç olmuştur ve imkân bulduğunda ödemesi gerekir. Bu husus hadiste yer almasa da benim en hoşuma giden ve ihtiyatlı olan yorumdur."⁷⁴

Hattâbî (ö. 388/998) de bu hadisin en güzel yorumunun, keffâretin düşmeyip ertelendiği şeklinde yorumlanması olduğunu belirtmiştir. O, *Me'âlimü's-sünen*'de özet olarak şöyle açıklamaktadır: Keffâret yükümlüsü sahâbînin aç olan ailesinin ihtiyacının karşılanması öncelikli olduğu için Hz. Peygamber (s.a.s), gelen hurmayı ailesiyle yemesine izin vermiştir. Onların ihtiyacı karşılandıktan sonra arta kalan hurma, keffâreti ödemeye yeterli olmadığı için imkân buluncaya kadar keffâret yükümlülüğü ertelenmiştir. Dolayısıyla keffâret düşmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), "Artık keffâret vermene gerek yok." dememiştir. Bu da keffâretin düşmediğini göstermektedir.⁷⁵ Kârâfî (ö. 684/1285) de benzer bir yorum yaparak keffâretin düşmediğini söylemiştir.⁷⁶ İbn Dakîku'l-İd (ö. 702/1302), bu açıklamanın en uygun yorum olduğunu belirtmiştir.⁷⁷ İbn Hümâm (ö. 861/1457) da "Hz. Peygamber'in (s.a.s) "onu al ve ailenle ye!" demesinden maksat; Rasûlullah'ın (s.a.s) eşiyle birlikte olan sahâbîye keffâretin vacip olduğunu belirttikten sonra iki ay oruç tutmaya gücü yetmediği ve fakir olduğu için eli genişleyene kadar keffâreti ertelemesidir." demiştir.⁷⁸

Hâlbuki Hz. Peygamber (s.a.s), orucunu bozan sahâbîye keffâret olarak dağıtmak üzere hurmayı verdikten sonra sahâbî ihtiyacını belirtince, Rasûlullah (s.a.s) dişleri görülecek derecede gülerek hurmayı ailesi ile birlikte yemesine izin vermiş; fakat daha sonra imkân bulduğunda keffâreti ödemesi gerektiğini söylememiştir.⁷⁹ Keffâretin vâcib olduğunu savunan bu

(Cize: Hecr, 1993), 7/472; Ebü'n-Nücâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî, *Zâdü'l-müstekni' fi'htisâri'l-Mukni'* (Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-Neşr, ts.), 83; Mansûr b. Yûnus b. İdrîs el-Buhûtî, *er-Ravdu'l-murbi' şerhu Zâdi'l-Müstekni'* (Riyad: Dârü'l-Müeyyed, Müessesetü'r-Risâle, ts.), 2/29.

⁷⁴ Şâfiî, *el-Ümm*, 3/250.

⁷⁵ Bk. el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 2/119.

⁷⁶ Karâfî, *ez-Zehîra*, 2/518.

⁷⁷ İbn Dakîku'l-İd, *İhkâm*, 2/17.

⁷⁸ İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/345.

⁷⁹ *Buhârî*, "Savm", 29-31; *Müslim*, "Siyâm", 81; *Ebü Dâvûd*, "Siyâm" 37.

son görüş sahipleri, Hz. Peygamber'in (s.a.s) keffâretin gerektiğini belirttikten sonra, hurmayı ailesiyle yemesine izin verince tekrar "elin bollaşınca keffâreti öde!" demesine gerek olmadığını; hatta tam tersine keffâretin düşmesi için "artık keffâret ödemene gerek yok." demesi gerektiğini söylemişlerdir.⁸⁰ Hâlbuki o bedevî iki ay oruç tutamayacağını söyleyince, Rasûlullah (s.a.s), 60 fakiri doyurup doyuramayacağını sormuş ve o sahabî de buna olumsuz cevap vermiştir. Dolayısıyla Sevgili Peygamberimiz (s.a.s), onun fakir olduğunu bilmektedir ve buna rağmen gelen hurmayı vererek dağıtmasını söylemiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.s) bu uygulaması, söz konusu sahâbîden keffâretin düşmeyip ertelendiği konusunda açık da değildir.

Nitekim bu hadisten hareketle İslâm bilginleri, yukarıda da açıklandığı üzere, a) sadece o sahabî hakkında keffâretin düştüğü, b) keffârete gücü yetmeyen kişilerden keffâretin düştüğü, c) keffâretin vâcib olmadığı ve d) keffâretin vâcib olup ertelendiği şeklinde farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Eğer sahâbî üzerine keffâret vâcib olup imkân bulunca ödemek üzere ertelenmiş olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) bunu açıklar; böyle farklı anlaşılması mümkün olan bir uygulama ile bırakmazdı. Çünkü onun tebliğ görevinin yanında, tebyîn görevi de bulunmaktadır; bunun için açıklanması gereken bir konuda suskun kalması caiz değildir. Nitekim bu hususa bazı İslâm bilginleri de işaret etmiştir.⁸¹ Diğer taraftan keffâretin zimmette sabit olduğunu, yükümlünün gücünün yetmemesi durumunda düşmeyeceğini söyleyen Şâfiî bilginler, kadının keffâretle yükümlü olmadığını ispat için bu delili kullanmakta; oruç keffâretini Hz. Peygamber'in (s.a.s) erkek açısından açıkladığını, kadının keffâretle yükümlü olduğunu ayrıca belirtmediğini, eğer yükümlü olsaydı bunu açıklamasının gerektiğini söylemişlerdir.⁸²

Buna göre Hz. Peygamber'in (s.a.s) Ramazan günü eşiyle birlikte olarak orucunu bozan sahâbîye hurmayı ailesiyle yemesine izin vermesi; keffâret emrinin bağlayıcı olmadığına bir karinedir. Nitekim nasslarda bir şey emredilip, daha sonra o emrin yapılmamasına müsaade edilmesi, o emrin bağlayıcı olmadığını gösteren karinedir. Kur'ân ve sünnette bunun örnekleri bulunmaktadır. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'de vadeli borçlanmaların yazılması emredildikten⁸³ sonra, yazılmamasına izin verilmesi⁸⁴ emrin bağlayıcı olmadığını karinesi olarak kabul edilmiştir.⁸⁵ Aynı şekilde Hz. Peygamber

⁸⁰ Mesela bk. el-Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, 2/119; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/345.

⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muknî*, 7/472; Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Serhu'l-kebîr*, 3/69; Merdâvî, *el-İnsâf*, 1993, 7/472; Haccâvî, *Zâdü'l-müsteknî*, 83; Buhûtî, *er-Ravdu'l-murbî*, 2/29.

⁸² Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/350.

⁸³ el-Bakara 2/282.

⁸⁴ el-Bakara 2/283.

⁸⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 4/180; Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *el-Fusûlfi'l-usûl* (Küveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 1985), 4/19; Maverdî, *el-Hâvî*, 17/4; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/367.

(s.a.s) imkânı olanlara evlenmeyi emretmesine⁸⁶ rağmen, evlenmeyenlere müdahale etmemesi, dolayısıyla buna izin vermesi, bu emrin bağlayıcı olmadığına karine kabul edilmiştir.⁸⁷

Nasslarda emrin bağlayıcı olmadığına dair bir karine bulunduğu, bu karîne emredilen şeyin vâcib değil, mendûb olduğunu gösterir. Dolayısıyla keffâretin hükmü de mendûbtur. Başka bir ifadeyle Rasûlullah (s.a.s), Ramazan orucunu bozan kişiye, bu günahı kurtulması için bir çıkar yol göstermiş, sırasıyla köle azat etmesi veya iki ay oruç tutması ya da 60 fakiri doyurmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeye uyan kişi, oruç bozma günahını telafi etmiş olur. Uymayan ise, oruç bozmanın günahını yüklenir, bundan başka bir de keffâreti yerine getirmediği için günahkâr olmaz. Allah Teâlâ'nın âdil ve hakîm sıfatlarına uygun olan da budur. Çünkü oruç keffâretinin vâcib kabul edilmesi durumunda, oruç tutmayan kişi, sadece tutmadığı oruçtan sorumlu olurken; orucu bozan kişi hem bozduğu oruçtan hem de keffâretten (iki ay oruç tutmamaktan veya 60 fakiri doyurmamaktan) sorumlu tutulmaktadır.

3. ORUÇ KEFFÂRETİNİN ŞER'Î VASFI

Makalenin bu başlığıyla kastedilen, oruç keffâretinin bir cezâ olarak mı, yoksa oruç bozmakla kazanılan günahın telâfisi için mi meşru kılındığıdır. Oruç keffâretinin şer'î vasfı konusunda İslâm bilginleri farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Burada öncelikle oruç keffâretinin şer'î vasfı konusunda İslâm bilginlerinin görüşleri sunulacak; daha sonra da bir değerlendirme yapılacaktır.

Hanefiler, genel olarak keffâretlerde, yasaklanan bir fiile karşılık uygulandığı için ceza; oruç, köle azat etme, sadaka verme gibi ibadetlerle yerine getirildiği için de ibadet anlamı olduğunu; bu iki anlamdan ibadet yönünün ağır bastığını kabul ederler. Fakat oruç keffâretini diğerlerinden ayırarak, onda ceza yönünün ağır bastığını söylerler. Çünkü onlara göre oruç keffâreti, hadd cezalarında olduğu gibi şüphe ile düşer; ayrıca caydırıcı özelliği bulunmaktadır. Nitekim hata ile orucun bozulması durumunda oruç keffâreti gerekmez. Hâlbuki yemin keffâretinde hatanın etkisi yoktur. Aynı şekilde hata ile ölüme sebebiyet vermede keffâret gerekir.⁸⁸

⁸⁶ Buhârî, "Savm", 10, "Nikâh", 2, 3; Müslim, "Nikâh", 1, 3; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 1; Nesâî, "Siyâm", 43, "Nikâh", 3; İbn Mâce, "Nikâh", 1; Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm San'ânî, *el-Musannef li Abdurrazzâk* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 6/173.

⁸⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/228; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfi' İbn Mülakkan, *et-Tavdîh li şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh* (Dimeşk: Dârü'l-Felâh, 2008), 24/187; Halîl Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd fi halli Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 7/577.

⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 3/74; Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1993), 2/295-296; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 4/169; Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*

Mâlikî bilginler keffâretin telâfi edici bir müeyyide mi, yoksa caydırıcı bir ceza mı olduğunu tartışmışlardır. Bunlardan Karâfî (ö. 684/1285), keffâretin telâfi için olduğunu kabul etmektedir. Çünkü ona göre keffâretler, niyetsiz geçerli olmadığı için ibadettir ve ibadetler ceza olmaz. Ayrıca cezalar kişinin kendi fiili değil, kamu otoritesinin işidir; hâlbuki keffâretler kişinin kendi amelidir.⁸⁹ Buna karşılık İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), keffâreti bir ceza olarak görmektedir. O, keffâret ile birlikte kazânın gerekli olup olmadığını tartışırken, “Keffâret işlenen günahın cezası, kazâ ise bozulan orucun bedelidir.” demiştir.⁹⁰ İbn Bezîze de “Herhangi bir şekilde oruç bozulduğunda, bozulan orucun telafisi ve cezası olarak kaza ve keffâret meşru kılınmıştır; sadece kazayı gerektiren durumlarda da telâfi için kaza meşru kılınmıştır.” demektedir.⁹¹ Bazı Mâlikî fıkıh metinleri ve şerhlerinde, diğer insanları caydırmak amacıyla kasten oruç bozduğu ortaya çıkan kişinin keffâretin dışında ayrıca cezalandırılması gerektiği belirtilmektedir.⁹² Bu da o bilginlerce keffâretin ceza olarak görülmediğine işaret etmektedir. Fakat keffâretin ceza olduğunu düşünen Mâlikî bilginler, mezhepte kabul edilen bu görüşü yorumlayarak, “malî ceza olan keffâret ile bedenî ceza olan hapis, dayak gibi cezaları birleştirmek için bunun uygulandığını” söylemektedirler.⁹³ Ancak bu yorum problemliliği görmektedir. Çünkü keffâret sadece mali ibadetlerden oluşmamaktadır; keffâret çeşitleri arasında iki ay oruç tutmak gibi mali boyutu bulunmayan bir ibadet de bulunmaktadır.⁹⁴

Şâfiî mezhebinde keffâretlerin hem caydırıcı ceza olarak hem de telafi için olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bu çerçeveden olarak, keffâretler kâfirler hakkında ve keffâreti gerektiren eylemin günah olmaması du-

(*Fethu'l-kadir ile birlikte*) (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/326-327; Sığnâkî, *el-Kâfî*, 4/2009; Sadruşşerîa, *Tavdîh*, 2/319-320; Teftazânî, *et-Telvîh*, 2/320.

⁸⁹ Şihâbuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mısrî Karâfî, *Envâru'l-burûk fî Eenvâ'l-Furûk* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 1/440; Karâfî, *ez-Zehîra*, 3/302, 8/289, 12/380-381.

⁹⁰ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3/313.

⁹¹ Ebü Fâris Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed el-Kureşî et-Temîmî et-Tûnusî İbn Bezîze, *Ravzatu'l-müstebîn fî şerhi Kitâbi't-Telkîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010), 1/507.

⁹² İbrâhîm b. Abdussamed b. Beşrî Ebü't-Tâhir et-Tenühî, *et-Tenbîh alâ mebâdî't-tevcîh kısmü'l-ibâdât* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007), 2/753; Halîl b. İshâk el-Cündî Sîdî Halîl, *Muhtasarü'l-Allâmeti Halîl* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005), 63; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım Abderî, *et-Tâc ve'l-iklîl li muhtasari Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398), 2/450; Muhammed b. Abdillâh Haraşî, *Şerhu Muhtasari Sîdî Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 2/262; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir*, 1/537; Muhammed İlîş, *Şerhu minahi'l-celîl alâ muhtasari'l-Allâme Halîl* (Tarablus: Mektebetü'n-Necâh, ts.), 1/422.

⁹³ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed er-Rab'î Lahmî, *et-Tefsîra* (Katar: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 2011), 2/801; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl Tetâî, *Cevâhirü'd-dürer fî halli elfâzi'l-muhtasar* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2014), 3/181; Abdülbakî b. Yûsuf b. Ahmed Zerkânî, *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muhtasari Halîl* (“*el-Fethu'r-rabbânî fî mâ zehle anhu'z-Zerkânî*” ile birlikte) (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/382; Ahmed b. Guneym b. Sâlim b. Mühennâ el-Ezherî Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî alâ risâleti'bnî Ebî Zeyd el-Kayravânî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/484.

⁹⁴ Buhârî, “Savm”, 29-31; Müslim, “Siyâm”, 81; Ebü Dâvûd, “Siyâm” 37.

rumunda mümin hakkında caydırıcı ceza olarak; keffâreti gerektiren eylemin günah olması durumunda mümin hakkında ise hem caydırıcı ceza hem de günahı silmek ve noksanlığı telafi etmek için meşru kılındığı belirtilmektedir. Fakat mezhepte tercih edilen görüş, keffâretlerin telafi için meşru kılındığıdır. Bu görüş sahiplerine göre, sehiv secdesinin namazdaki noksanlıkları telafi ettiği gibi, keffâretler de keffâreti gerektiren fiilin meydana getirdiği noksanlığı telafi eder. Çünkü keffâretler, niyetsiz kabul edilmediğine göre ibadettir ve ibadetin ceza olması da uygun değildir.⁹⁵

Hanbelî bilginler keffâretin bir ceza olmadığını açıkça belirtmekle birlikte,⁹⁶ onun caydırıcı yönünün bulunduğunu da ifade etmektedirler. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyım'a (ö. 751/1350) göre keffâret, oruç bozmayı alışkanlık haline getirmeyi engelleyen, günahı gideren, ibadette meydana gelen noksanlığı telafi eden bir müeyyidedir.⁹⁷ Hanbelî bilgini Ruhaybânî (ö. 1243/1827) şer'î vasfı açısından keffâreti üçe ayırmıştır: a) Keffâret, noksanlığı telafi etmek için meşru kılınmış olabilir. Keffâreti gerektiren eylemin günah olmaması durumunda, keffâret noksanlığı telafi etmek içindir. Mesela hata ile insan öldürmekte böyledir. b) Keffâret, akdi çözmek için olabilir. Allah'a söz verip sonra bu sözünü bozması durumunda gereken keffâret böyledir. Yeminin bozulmasında yerine getirilmesi gereken keffâret buna misaldir. c) Caydırıcı olarak meşru kılınmış olabilir. Aslen helâl olduğu halde bir arız sebebiyle haram olan şeyin yapılması durumunda gereken keffâret böyledir. Buna örnek, ihramlı veya oruçlu iken cinsel ilişkide gereken keffârettir.⁹⁸ Ruhaybânî'nin bu tasnifine göre oruç keffâreti, oruç bozmayı engellemek üzere meşru kılınmış caydırıcı müeyyidedir.

⁹⁵ Ebü'l-Abbâs Ahmed Remlî, *Hâşiyetü'r-Remlî (Esna'l-metâlib ile birlikte)*, 3/362; Şihâbüddîn Ahmed el-Burullusî Umeyra, *Hâşiyetü'l-Umeyri (Hâşiyetân alâ şerhi Minhâci't-Tâlibîn)* (Mısır: ŞeriketüMektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1956), 4/20; Şihâbüddîn b. Hacer Heytemî, *Tuhfeti'l-muhtâc bi şerhi'l-Minhâc* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016), 9/674-675; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/470; Ahmed b. Kâsım Abbâdî, *Hâşiyetü'l-Abbâdî (Havâşî's-Şirvânî ve'l-Abbâdîalâ Tuhfeti'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc)* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016), 9/674; Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme Kalyûbî, *Hâşiyetü'l-kalyûbî (Hâşiyetân alâ Şerhi Minhâci't-Tâlibîn)* (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1956), 4/20; Süleyman b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Misrî eş-Şâfiî Cemel, *Hâşiyetü'l-cemel alâ Şerhi'l-Menhec* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996), 7/162; Abdulhamîd el-Mekki Şirvânî, *Hâşiyetü's-Şirvânî (Havâşî's-Şirvânî ve'l-Abbâdî alâ Tuhfeti'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc)* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016), 9/674; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbüddîn Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc* (Beirut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1992), 7/90; Kemâlüddîn Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ b. İsâ Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc* (Beirut: Dârü'l-Minhâc, 2004), 8/63.

⁹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/92; Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, 3/61; Şemsüddîn Muhammed b. Müflih Makdisî, *Kitâbü'l-furû'* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 4/471.

⁹⁷ Şeyhu'l-İslâm Ahmed b. Abdilhalîm b. Abdisselâm İbn Teymiyye, *Şerhu'l-umde* (Cidde: Mecma'u'l-Fikhi'l-İslâmî, ts.), 1/277, 327; Abdullah b. Muhammed b. Ahmed Tayyâr, *Vebelü'l-gamâme fî şerhi 'Umdeti'l-Fikhi li'bnî Kudâme* (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1429), 2/176.

⁹⁸ Mustafâ es-Süyûtî Ruhaybânî, *Metâbilu ül'n-nühâ fî şerhi gayeti'l-muntehâ* (Dimesk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1961), 6/378; Mer'î b. Yûsuf el-Hanbelî Kermî, *Gâyetü'l-muntehâ fî cem'il-iknâ'ive'l-muntehâ* (Kuveyt: Müessesetü Garrâs, 2007), 2/533.

Görüldüğü gibi oruç keffâreti konusunda İslâm bilginleri onun ceza olmadığından tam bir ceza olduğuna kadar farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Oruç keffâretinin ceza olduğunu söyleyenler, bu görüşlerine delil olarak keffâretin şüphe ile düşmesini ve caydırıcılık özelliğinin bulunmasını zikretmektedirler. Keffâretin ceza olmadığını kabul edenler ise, bunu keffâretin ibadet ve mükellefin kendi fiili olması ile açıklamışlardır. Derinlemesine düşünüldüğünde oruç keffâretinin ceza olmadığı görüşü daha kuvvetli görülmektedir. Şöyle ki:

Oruç keffâretinin meşru kılınmış amacı oruç bozmayı engellemek değil; bozulan orucun günahını silme ve meydana gelen kaybı telafi etmektir. Nitekim Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin, (ö. 234/849) caydırıcı olması amacıyla Endülüs Emevî Devleti hükümdarlarından Abdurrahman b. el-Hakem'e (ö. 238/852) oruç keffâreti olarak iki ay üst üste oruç tutması gerektiğini söylemesi, İslâm bilginleri tarafından hatalı kabul edilmiştir. Hatta bu konuda ittifak olduğu belirtilmektedir.⁹⁹ Dolayısıyla oruç keffâreti caydırıcı olduğu için cezadır demek isabetli değildir. Ayrıca insanların ağır bir yükümlülük altına girmemek için dikkatli davranması, o yükümlülüğü ceza yapmaz. Meselâ bir kişi hacca gitmek, iki ay oruç tutmak gibi ağır yükümlülük doğuran adağı, kendi fiili olan bir şarta bağlarsa, o yükümlülüğün altına girmemek için elinden geldiğince o fiilden kaçınır. Adak yükümlülüğünün kişinin söz konusu fiili yapmasına engel oluşu, onu ibadet olmaktan çıkarıp ceza haline getirmez.

Ayrıca şüpheyle düşmek, bütün cezaların değil; hadd cezaları ve kısasın özelliğidir. İslâm bilginleri; Hz. Peygamber (s.a.s), sahabe ve tabiünden gelen bazı rivayetlere¹⁰⁰ dayanarak *haddlerin şüphe ile düşeceğini* söylemişler; kısası da buna dâhil etmişlerdir.¹⁰¹ Fakat haddler ve kısas dışında kalan

⁹⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim Bermâvî, *el-Fuâdu's-seniyye fî şerhi'l-elfiyye* (Cezire: Mektebetü't-Tev'iyyeti'l-İslâmiyye, 2015), 5/44-45; Merdâvî, *et-Tahbîr*, 7/3406; Zeynüddîn Ebû Yahyâ Zekerîyye b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Süneykî, *Gâyetü'l-Vusûl ilâ Şerhi Lübbi'l-Usûl* (Küveyt: Dârü'z-Ziyâ, 2017), 681; İbn Neccâr, *Şerhü'l-kevkeb*, 4/180-181; Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî* (Beirut: Metâbi'u Dâri'l-Kütüb, 1971), 153-154.

¹⁰⁰ San'ânî, *el-Musannef*, 7/402; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannefli'bnî Ebî Şeybe* (Beirut: Dârü'l-Kurtuba, 2006), 14/452-455; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 8/238; Zeylâ'î, *Nasbu'r-Râye*, 3/333 vd.; Askalanî, *ed-Dirâye*, 2/101; İbn Mülakkın (814), *Bedrü'l-Münîr*, 8/611-613.

¹⁰¹ Ya'kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1979), 152; Ebû'l-Hasen Ali b. Ebû Bekir b. Abdülcelîl Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-Mübedî* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 2/100-101; Şihâbüddîn Ahmed Şelebî, *Hâşiyetü Tebyîni'l-Hakâik Şerhi Kenzi'd-Dekâik* (Bolak: Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emriyye, 1310), 4/210; İbn Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5/237-238; Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye*, 6/294-298; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/433; Haraşî, *Şerhu muhtasari Sîdî Halîl*, 8/101; Lahmî, *et-Tebşira*, 13/6057, 6084, 6220; Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus et-Temîmî es-Sıkkîlî İbn Yûnus, *el-Câmî'u li Mesâilil-Müdevveneti ve'l-Muhteleta* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 2013), 8/1027, 9/361, 22/110; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 5/415-416, 436; Maverdî, *el-Hâvî*, 9/49, 176, 11/111; Muhammed Necîb Mutî'î, *Tekmilietü Kitâbi'l-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzebli's-Şîrâzî (Mecmû' ile birlikte)* (Cidde: Mektebetü'l-

tazir suçlarında, şüphenin cezayı düşürmeyeceği benimsenmiştir.¹⁰² Diğer taraftan şüpheli şekilde orucun bozulması durumunda keffâretin gerekmemesi, şüpheyile düştüğünden değil, şüpheyile herhangi bir yükümlülüğün doğmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü berâet-i zimmet asıldır; bir delil bulunmadan yükümlülük söz konusu değildir. Dolayısıyla şüphe ile bir yükümlülük sabit olmaz.¹⁰³ Bunun için Hanbelî fihhında, zekât malının nisaba ulaşip ulaşmadığında şüphe bulunması durumunda, ihtiyaten zekâtının verilmesi uygun görülmele birlikte, kişinin zekât yükümlüsü olmadığı kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Aynı şekilde Hanefî fihhında, ikinci namazı vaktinin niçin gölgenin eşyanın iki misli olunca girdiği açıklanırken; öğle namazının serinliğe bırakılması hadisinin,¹⁰⁵ namaz vakitlerini açıklayan Cebrâil'in imameti hadisiyle¹⁰⁶ çeliştiği için şüphe oluştuğu ve şüphe ile de farzın sabit olmayaacağı belirtilmektedir.¹⁰⁷ Başka bir örnek ise, şüphe ile yeminin bozulmasıyla ilgilidir: Bir kişi ilk çocuğunun erkek olması durumunda karısının boş olması veya kölesinin azat olması hususunda yemin etse ve eşi hünsa bir çocuk dünyaya getirirse, erkek ve kız olma ihtimali bulunduğu için yeminini bozmuş olmaz.¹⁰⁸ Buna göre oruç keffareti için de cezanın düşmesi değil, yükümlülüğün doğmaması yorumu yapılabilir. Dolayısıyla "oruç keffaretinin şüpheyile düşmesi, onun ceza olduğunu gösterir" şeklinde getirilen delil çok kuvvetli görülmemektedir.

Buna karşılık oruç keffâretinin ceza olmadığını ortaya koyan deliller daha kuvvetlidir. Bu deliller; keffâretin mükellefin kendi fiili olması ve ibadet olması başlıkları altında ele alınabilir.

3.1. Keffâretin Mükellefin Kendi Fiili Olması

Ceza kelimesi Türkçede "uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım"; "suç işleyen bir kimsenin yaşantısına, özgürlüğüne, mallarına, onuruna karşı yasaların öngördüğü yaptırım"; "ukubet" anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁹ Bir hukuk terimi olarak *ceza*, "suç işlendiğinden dolayı bir kimsenin hayat, hürriyet, mal ve izzet-i

İrşâd, ts.), 19/44, 108; Haccâvî, *el-İknâ'*, 4/257; Buhûti, *Keşşâfu'l-kınâ'*, 5/66.

¹⁰² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 6/21; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/151; Ahmed b. Muhammed el-Hanefî Hamevî, *Gamzu uyûni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-Eşbâhi ve'n-Nezâir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 2/188; Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 13/291; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmi ve edilletühâ* (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1997), 5/4069.

¹⁰³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/133; Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân Şeyhzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-Ebhur* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 3/409.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, *Şerhu'l-umde*, 1/356; Makdisî, *Kitâbu'l-furû'*, 4/78; Buhûti, *Keşşâfu'l-kınâ'*, 2/41-42; Ruhaybânî, *Metâlibu'li'n-nühâ*, 2/59.

¹⁰⁵ Buhârî, "Mevâkît", 8; Müslim, "Mesâcid", 184.

¹⁰⁶ Tirmizî, "Salât", 1; Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Nesâî, "Mevâkît", 10, 17.

¹⁰⁷ Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye*, 2/20.

¹⁰⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 4/267; Zeylâ'î, *Tebyînü'l-hakâik*, 6/216; Şeyhzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 4/472; Hamevî, *Gamzu uyûni'l-besâir*, 3/376-377; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, 9/337.

¹⁰⁹ TDK, "Ceza", *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 01.09.2023)

nefsi üzerinde, devletin, bunları tahdit ve takyit eder mahiyette ittihaz ve tatbik ettiği tedbirler” olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁰ Türkçedeki ceza kelimesinin fıkıhtaki karşılığı olan *ukûbet* terimi, Türk hukukundakine benzer şekilde; “hukuk düzenince suçluya dünyada uygulanacak maddî ve manevî müeyyide” anlamına gelmektedir.¹¹¹ Tanımlarda da görüldüğü üzere ceza, bir otorite tarafından suçluya uygulanan müeyyidedir. İslâm hukukunda ceza verme yetkisi, devlet başkanı veya onu temsil eden görevliler tarafından, başka bir ifadeyle devlet otoritesince uygulanır. Ancak bazı istisnai durumlarda kişilere, velâyeti altında bulunan kimselere ceza verme yetkisi tanınmıştır.¹¹²

Buna göre ceza, her halükârda bir otorite veya kendisine yetki verilen kişi tarafından suçluya tatbik edilmektedir. Hâlbuki oruç keffâreti, bizzat orucu bozan kişi tarafından yerine getirilmektedir. Keffâretin yerine getirilmesi için mükellefin, keffârete niyet etmesinin zorunlu olması; onun kendi fiili olduğunu göstermektedir. Nitekim İslâm bilginleri, keffâretin geçerli olması için niyetin şart olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple orucu bozan kişinin niyeti olmaksızın, onun malından keffâret miktarı mal alınsa, keffâret yerine getirilmiş olmaz.¹¹³ Niyetsiz oruç ise geçersizdir.¹¹⁴ Dolayısıyla keffâret yükümlüsünün, niyetsiz iki ay oruç tutması mümkün değildir. Buna göre keffârette ceza özelliği yoktur. Bunun için Kârâfî; keffâretin ceza olmadığını gerekçelerini sayarken, keffâretin mükellefin kendi fiili olduğunu da saymıştır. Ayrıca yukarıda açıklandığı üzere, oruç keffâretinin hükmünün mendub olduğu dikkate alındığında, ceza olmadığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü cezalar zorunlu olup, cezanın uygulanmasında suçlunun tercih hakkı bulunmamaktadır.

3.2. Keffâretlerin İbadet Olması

Oruç keffâretini oluşturan köle azat etme, iki ay oruç tutma veya 60 fa-

¹¹⁰ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lugatı* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), 49.

¹¹¹ Adil Bebek, “Ceza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/469.

¹¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 9/80-81; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 7/57; Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc*, 4/55-56; İbn Kudâme, *el-Mukni’*, 26/170-171; Şemsüddin Abdurrahman b. Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî Ebû’l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-kebir* (“*el-Mukni’*” ve “*el-İnsâf*” ile birlikte) (Cize: Heqr, 1993), 26/170-177; Ebû İshâk Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbn Müflih, *el-Mübdî’ Şerhu’l-Mukni’* (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 7/365-367.

¹¹³ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/435; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali el-Fîrûzâbâdî Şîrâzî, *et-Tenbühfi’l-fıkhî’s-Şâfiî* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403), 188; Nevevî, *el-Mecmû’*, 6/302, 318; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/623-624; Karâfî, *el-Furûk*, 1/44; Merdâvî, *el-İnsâf*, 9/233; Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc*, 3/470; Mutî’î, *Tekmilatü’l-mecmû’*, 19/97; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 5/146-147.

¹¹⁴ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’*, 2/83; Merjinânî, *el-Hidâye*, 1/118; Zeyla’î, *Tebyinü’l-hakâik*, 1/312-313; Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye*, 4/94; İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 3/375; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/311; Abderî, *et-Tâcve’l-iklîl*, 2/418; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/598; Nevevî, *el-Mecmû’*, 6/302, 318; Şirbîni, *Muğni’l-muhtâc*, 1/620; Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/22; Ebû’l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-Kebîr*, 3/22; Merdâvî, *el-İnsâf*, 3/293-294.

kiri doyurma ibadettir. Bunun için, niyetsiz kabul olmaz.¹¹⁵ İslâm'da köle azat etme, oruç tutma ve fakiri doyurma teşvik edilen fillerdendir. Kur'ân-ı Kerim'de köle azat etme ve fakir doyurma ile ilgili olarak; *"Buna rağmen o insan, bu zorlu imtihanı geçemedi. Sen, o zorlu imtihanın ne olduğunu biliyor musun? O imtihan, insanı hürriyetine kavuşturmaktadır. Veya kıtlık zamanında, açlı doyurmaktır. Ya da yetim akrabalara yardımda bulunmaktır. Veyahut hiçbir şeyi olmayan muhtaçları görüp gözetmektir. Sonuç olarak, iman edip sabır ve merhameti tavsiye etmektir. İşte bu insanların amel defterleri sağ taraflarından verilecektir."* buyrulmaktadır.¹¹⁶ Hz. Peygamber (s.a.s) de, köle azat etmenin, kişinin cehennemden kurtulmasına vesile olacağını belirtmiştir.¹¹⁷ Oruç ise, kişinin Allah'a karşı kulluk bilincinde olması için hem daha önceki ümmetlere hem de Hz. Muhammed'in (s.a.s) ümmetine meşru kılınan bir ibadettir.¹¹⁸ Bir hadis-i kutsîde Allah Teâlâ'nın orucu kendisine nispet ederek, *"Oruç benim içindir ve onun mükâfatını da ben vereceğim."* buyurduğu bildirilmektedir.¹¹⁹ Hz. Peygamber (s.a.s) de, oruçlunun ağız kokusunun Allah katında miskten daha güzel olduğunu, oruç tutan kişi için, biri bu dünyada, diğeri de ahirette olmak üzere iki sevincin olacağını; inanarak ve sevabını Allah Teâlâ'dan bekleyerek oruç tutan kişinin günahlarının bağışlanacağını ve orucun kişiyi kötülüklerden veya cehennemden koruyan kalkan olduğunu bildirmiştir.¹²⁰ Fakirleri doyurmak ise, Kur'ân-ı Kerim'de, iyi kişilerin vasfı olarak sayılmakta¹²¹ ve müminlerin birbirlerini buna teşvik etmesi beklenmektedir.¹²²

Dolayısıyla bu özelliklere sahip ibadetlerin ceza olarak görülmesi isabetli değildir. Bunun için Mâlikî bilgin Kârâfî, "Yüce Allah'a yakınlaşmak için yapılan ibadet, ceza olmaz." demiştir.¹²³ Hz. Peygamber'in (s.a.s) bizzat kendisinin yaptığı, mü'minleri yapmaya teşvik ettiği ve karşılığında büyük mükâfatlar vaat edilen ibadetler ceza değil; belki bir fırsat, ikram ve lütuftur. Oruç keffâreti olarak iki ay oruç tutmaya ceza denilirse, mü'minlerin her yıl bir ay cezalandırıldığı kabul edilmiş olur. Hâlbuki Ramazan orucu, ceza değil; pek çok dünyevi ve uhrevi faydayı barındıran bir ibadettir. Dola-

¹¹⁵ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 4/435; Şîrâzî, *et-Tenbîh*, 188; Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/302, 318; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/623-624; Karâfî, *el-Furûk*, 1/44; Merdâvî, *el-İnsâf*, 9/233; Şirbinî, *Muğnî'l-muhtâc*, 3/470; Mutî'î, *Tekmilâtü'l-mecmû'*, 19/97; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 5/146-147.

¹¹⁶ el-Beled 90/11-18.

¹¹⁷ Buhârî, "Keffârât", 5; Müslim, "İtk", 21, 22, 23; Tirmizî, "Nüzûr ve Eymân", 13; Ebû Dâvûd, "İtk", 14.

¹¹⁸ el-Bakara 2/183.

¹¹⁹ Buhârî, "Libâs", 78, "Tevhîd", 35; Müslim, "Siyâm", 164, 165; Tirmizî, "Savm", 55; Nesâî, "Siyâm", 41, 42; İbn Mâce, "Siyâm", 1.

¹²⁰ Buhârî, "Savm", 2, 4, 6; Müslim, "Siyâm", 161-166; Tirmizî, "Savm", 55; Nesâî, "Siyâm", 39, 41; İbn Mâce, "Siyâm", 1.

¹²¹ el-İnsan 76/8.

¹²² el-Hâkka 69/34; el-Fecr 89/18; el-Mâ'ûn 107/3.

¹²³ Karâfî, *ez-Zehîra*, 3/302; 8/289; 12/381.

yısıyla kasten oruç bozma keffâreti ceza değil; orucu bozmaktan kaynaklanan günahı telafi etmek için verilen bir fırsat ve ikramdır.

SONUÇ

Başlanan ibadetlerin tamamlanması asıdır; Kur'ân-ı Kerim'de başlanan Ramazan orucunun ve haccın tamamlanması emredilmektedir (Bakara 2/187, 196). Dolayısıyla başlanan orucun bir mazeret bulunmaksızın bozulması haramdır ve böyle orucu bozan kişi günahkâr olur. Bunun dışında orucu bozan kişinin keffâretle yükümlü olup olmadığı, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de oruç keffâreti ile ilgili âyet bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s) sünnetinde ise, sadece bir olay rivayet edilmektedir. İslâm bilginleri, bu olayı anlatan hadislerden hareketle farklı sonuçlara ulaşmışlardır: Hanefî ve Mâlikîlere göre bilerek ve isteyerek, bir mazeret bulunmaksızın herhangi bir şeyle; Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise cinsel ilişkiyle Ramazan orucunun bozulması durumunda, orucu bozan kişi keffâretle yükümlü olur. Söz konusu keffâret, Hanefîlere göre ceza yönü ağır basan bir müeyyide iken, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fıkında hem ceza olduğuna hem de telafi için olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. İslâm bilginlerinin büyük bir çoğunluğu keffâretin vacip olduğunu söylemekle birlikte, Saîd b. Cübeyr, İbrâhîm en-Nehâî, Şa'bî, İbn Sîrîn, Süddî gibi azınlıkta kalan bazı fakihlerin, her ne şekilde olursa olsun oruç bozmadan dolayı keffâret gerekmediği görüşünde olduğu nakledilmektedir.

Oruç keffâretiyle ilgili hadis ile İslâm bilginlerinin yorumları ve ulaştıkları görüşler değerlendirildiğinde, oruç keffâretinin bozulan orucun günahını telafi etmek üzere meşru kılınan mendup bir ibadet olduğu; yapılması zorunlu bir ceza olmadığı söylenebilir. Zira hüküm koyma yetkisi, son tahlilde Yüce Allah'a ait olup, peygamberin bir vacibi kaldırma yetkisi bulunmamaktadır. Buna göre, Hz. Peygamber'in (s.a.s) bedeviye hurmayı ailesiyle birlikte yemesine izin vermesi, oruç keffâretinin Allah Teâlâ tarafından vacip kılınan bir hüküm olmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle Rasûlullah'ın (s.a.s) bu izni, emrin bağlayıcı olmadığını gösteren bir karinedir. Dolayısıyla kasten Ramazan orucunu bozan kişi, Hz. Peygamber'in (s.a.s) tavsiye ettiği keffâreti ifa ederse, orucu bozmaktan kaynaklanan günahı telafi etmiş olur; fakat keffâreti yerine getirmezse sadece orucu bozmanın günahını yüklenir, ayrıca keffâreti ödemediği için sorumlu tutulmaz.

Diğer taraftan oruç keffâretini ceza olarak kabul etmek de uygun değildir. Çünkü ceza bir otorite tarafından suçluya uygulanırken, oruç keffâreti bizzat mükellefin kendisi tarafından yerine getirilmektedir. Ayrıca birçok dünyevi ve uhrevi faydayı barındıran; karşılığında büyük mükâfatlar vaat edilen ibadetlerden oluşan keffâret, ceza değil; orucu bozmaktan kaynaklanan günahı telafi etmek için verilen bir fırsat ve ikramdır.

KAYNAKÇA

- Abbâdî, Ahmed b. Kâsım. *Hâşiyetü'l-Abbâdî (Havâşî's-Şirvânî ve'l-Abbâdî alâ Tuhfeti'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc)*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016.
- Abderî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım. *et-Tâc ve'l-İklîl li Muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398.
- Ahmed, İbn Hanbel. *Müsnedü'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Riyad: Dârü's-Samî'î, 2003.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî. *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr ile birlikte)*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *er-Rudûd ve'n-Nukûd Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 2005.
- Bebek, Adil. "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/469-470. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Bedrüddîn el-Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Bermâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdiddâim. *el-Fuâdu's-Seniyye fî Şerhi'l-Elfiyye*. 5 Cilt. Cezîre: Mektebetü't-Tev'iyyeti'l-İslâmiyye, 2015.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Bigi, Musa Carullah. *Uzun Günlerde Oruç: İctihad Kitabı*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, ts.
- Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs. *er-Ravdu'l-Murbi' Şerhu Zâdi'l-Müstekni'*. Riyad: Dârü'l-Müeyyed, Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Buhâtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs. *Keşşâfu'l-Kinâ' an Metni'l-İknâ'*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1997.
- Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Mısırî eş-Şâfiî. *Hâşiyetü'l-Cemel alâ Şerhi'l-Menhec*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Cessâs, Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-Usûl*. 4 Cilt. Küveyt: Vezâretü'l-Evkâf, 1985.
- Cezîrî, Abdurrahman. *Kitâbu'l-Fikh ale'l-Mezâhibi'l-Erbe'a*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Demîrî, Kemâlüddîn Ebü'l-Bekâ Muhammed b. Mûsâ b. İsâ. *en-Necmü'l-Vehhâc fî Şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2004.
- Derdîr, Ebü'l-Berekât Sîdî Ahmed. *eş-Şerhu'l-Kebîr (Hâşiyetü'd-Desûkî ile birlikte)*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm İbn Muğîre el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Rasûlillâhi ve Sünenihî ve Eyyâmihî*. 9 Cilt. Beyrut: DâruTavki'n-Necât, ts.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni. *Sünenü İbni Mâce*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî. *el-Müctebâ mine's-Sünen (Sünenü'n-Nesâî)*. 8 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2. Basım, 1424.
- Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra et-Tirmizî es-Sülemî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm. *Kitâbu'l-Harâc*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1979.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü'l-Fikh*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Ebû'l-Ferec İbn Kudâme, Şemsüddin Abdurrahman b. Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed

- el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-Kebîr* ("el-Mukni" ve "el-İnsâf" ile birlikte). 32 Cilt. Cize: Hecr,1993.
- Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, Şemsüddin Abdurrahman b. Ebû Ömer Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-Kebîr (Muğnî ile birlikte)*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Mu'tezîlî. *Kitâbu'l-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*. 2 Cilt. Dimeşk: el-Ma'hedü'l-İlmiyyi'l-Ferensî, 1965.
- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *Sahîhu Müslim*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.
- Ebü't-Tâhir et-Tenûhî, İbrâhîm b. Abdussamed b. Beşrî. *et-Tenbîh alâ Mebâdii't-Tevcih Kismü'l-İbâdât*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.
- Ebyârî, Ali b. İsmâîl. *et-Tahkîk ve'l-Beyân fî Şerhi'l-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*. 4 Cilt. Küveyt: Dârü'z-Ziyâ, 2013.
- Emir Padişâh, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Buhârî. *Teysîrüt-Tahrîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1996.
- Ferrâ, el-Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî el-Hanbelî. *el-Udde fî Usûli'l-Fıkh*. 5 Cilt. 2. Basım. Riyad: b.y., 1990.
- Fevzân, Abdullah b. Sâlih. *Teysîrüt-Vusûl ilâ Kavâ'idü'l-Usûl ve Me'âkidi'l-Fusûl li'İlmâmi Abdilmü'min b. Abdilhak el-Bağdâdî el-Hanbelî*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fazîlet, 2001.
- Feyrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb eş-Şîrâzî. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyye, 3. Basım, 1978.
- Haccâvî, Ebü'n-Nücâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ. *Zâdü'l-Müstekni' fî'htisâri'l-Mukni'*. Riyad: Dârü'l-Vatan, ts.
- Haccâvî, Ebü'n-Nücâ Şerefüddîn Mûsâ el-Makdisî. *el-İknâ' fî Fıkhî'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-Hanefî. *Gamzu Uyûni'l-Besâir Şerhu Kitâbi'l-Eşbâhi ve'n-Nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtasari Sidi Halil*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, ts.
- Haskefî, Muhammed b. Ali b. Abdirrahmân. *ed-Dürrül-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmi'i'l-Bihâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Me'âlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Haleb: Matbaatu Muhammed Râğîb et-Tabbâh, 1933.
- Heytemî, Şihâbüddîn b. Hacer. *Tuhfeti'l-Muhtâc bi-Şerhi'l-Minhâc*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016.
- İlîş, Muhammed. *Şerhu Minahi'l-Celîl alâ Muhtasari'l-Allâme Halîl*. 4 Cilt. Tarablus: Mektebetü'n-Necâh, ts.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Âsım en-Nemrî el-Kurtubî. *el-İstizkâr*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Abdilhak el-Bağdâdî, Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Kemâliddîn. *Kavâ'idü'l-Usûl ve Me'âkidi'l-Fusûl Muhtasaru Tahkîki'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûli ve'l-Cedel*. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1988.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*. 14 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Akîl el-Bağdâdî, Ebü'l-Vefa Ali b. Akîl b. Muhammed. *el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2003.
- İbn Bezîze, Ebû Fâris Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed el-Kureşî et-Temîmî et-Tûnusî. *Ravzatu'l-Müstebîn fî Şerhi Kitâbi't-Telkîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2010.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî. *el-Kavânînu'l-Fıkhîyye fî Telhîsi Mezhebi'l-Mâlikiyye ve't-Tenbîhi ale's-Şâfi'yyeti ve'l-Hanefiyyeti ve'l-Hanbeliyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.
- İbn Dakîkû'l-'id, Takiyyüddîn. *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*. 2 Cilt. Beyrut:

- Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1987.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Küfî. *el-Musannef li'bnî Ebî Şeybe*. 26 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kurtuba, 2006.
- İbn Emîri'l-Hâc. *et-Tahrîr ve't-Tahbîr ale't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid es-Sivâsî. *Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâyeti Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr. *İ'lâmu'l-Muvakki'in an Rabbi'l-Âlemîn*. 4 Cilt. Cidde: Dâru İbnî'l-Cevziyye, 1423.
- İbn Kutluboğa, Ebû'l-Fedâ Zeynüddîn Kâsım. *Hulâsatu'l-Efkâr Şerhu Muhtasari'l-Menâr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Mübdî' Şerhu'l-Muknî'*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Mülakkın, Ebû Hafis Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfiî. *et-Tavdîh li-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*. 36 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Felâh, 2008.
- İbn Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Futûhî el-Hanbelî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr el-Müsemmâ bi-Muhtasari't-Tahrîr*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 6. Basım, 1982.
- İbn Teymiyye, Şeyhü'l-İslâm Ahmed b. Abdilhâlîm b. Abdisselâm. *Şerhu'l-Umde*. 5 Cilt. Cidde: Mecma'u'l-Fıkhî'l-İslâmî, ts.
- İbn Yûnus, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus et-Temîmî es-Sıkkâlî. *el-Câmi'u li Mesâli'l-Müdeveneti ve'l-Muhteleta*. 24 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2013.
- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer. *el-Muhtasar (er-Rudûd ve'n-Nukûd ile birlikte)*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 2005.
- Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb el-Bağdâdî el-Mâlikî. *et-Telkîn fî'l-Fıkhî'l-Mâlikî*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü Nezar Mustafâ el-Bâz, 2004.
- Kalyûbî, Şihâbuddîn Ahmed b. Selâme. *Hâşiyetü'l-Kalyûbî (Hâşiyetân alâ Şerhi Minhâci't-Tâlibîn)*. 4 Cilt. Mısır: Şeriketü Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, 1956.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. *ez-Zehîra*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karâfî, Şihâbuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mısrî el-Mâlikî. *Envâru'l-Burûk fî Envâi'l-Furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Kitâbu Bedâi'i's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kermî, Mer'î b. Yûsuf el-Hanbelî. *Gâyetü'l-Müntehâ fî Cem'i'l-İknâ'i ve'l-Müntehâ*. 2 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Garrâs, 2007.
- Lahmî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed er-Rab'î. *et-Tebşıra*. 14 Cilt. Katar: Vezâretü'l-Evkâf, 2011.
- Leknevî, Abdulali b. Muhammed b. Nizâmuddîn Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî. *Fevâtihu'r-Rahamât bi-Şerhi Müsellemi's-Sübût*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Makdisî, Şemsüddîn Muhammed b. Müflih. *Kitâbu'l-Furû'*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.
- Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhî Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Merdâvî, Alâuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Süleymân. *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâfi alâ Mezhebi'l-İmâmî'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel*. 12 Cilt. Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1956.
- Merdâvî, Alâuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Süleymân. *et-Tahbîr Şerhu't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*. 8

- Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Reşîd, 2000.
- Merdâvî, Alâuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân. *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf ("el-Mukni" ve "eş-Şerhu'l-Kebîr" ile birlikte)*. 32 Cilt. Cize: Hechr, 1993.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebü Bekir b. Abdülcelîl. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-Ta'li'l-Muhtâr*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Minyâvî, Ebü'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed b. Mustafa b. Abdillatif. *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Muhtasari'l-Usûli min İlmi'l-Usûl*. Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, 2011.
- Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed. *Fusûlu'l-Bedâ' fî Usûli's-Şerâ'i*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Molla Hüsrev. *Mirâtü'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vusûl*. İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmaniyye Matbaası, 1321.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-Vesît*. b.y.: y.y., 2004.
- Mut'î, Muhammed Necîb. *Tekmiletü Kitâbi'l-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*. 12 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî. *el-Muğni (eş-Şerhu'l-Kebîr ile birlikte)*. 13 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- Muvaffakuddîn İbn Kudâme, Ebü Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî. *el-Mukni ("eş-Şerhu'l-Kebîr" ve "el-İnsâf" ile birlikte)*. 32 Cilt. Cize: Hechr, 1993.
- Nefrâvî, Ahmed b. Guneym b. Sâlim b. Mühennâ el-Ezherî. *el-Fevâkihü'd-Devânî alâ Risâleti'bni Ebî Zeyd el-Kayravânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Nemerî, Ebü Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber el-Kurtubî. *et-Temhîd li-mâ fî'l-Muvattai mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*. 26 Cilt. Mağrib: Vezâretü Umûmî'l-Evkâfi ve's-Su'ûnî'l-İslâmiyye, 1979.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn. *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, ts.
- Racrâcî, Ebü'l-Hasen Ali b. Sa'îd. *Menâhicü't-Tahsîl ve Netâicü Letâifi't-Te'vil fî Şerhi'l-Müdevveneti ve Halli Müşkilâtihâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.
- Remlî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Hâşiyetü'r-Remlî (Esna'l-Metâlib ile birlikte)*. 4 Cilt. by, ts.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbiddîn. *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 3. Basım, 1992.
- Ruhaybânî, Mustafâ es-Süyûtî. *Metâbilu Üli'n-Nühâ fî Şerhi Gâyeti'l-Muntehâ*. 6 Cilt. Dimeşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 1961.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil. *Bahru'l-Mezheb fî Furû'i'l-Mezhebi's-Şâfi*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî. *et-Tavdîh fî Halli Gavâmidî't-Tenkîh (Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh ile birlikte)*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî el-Buhârî. *Tenkîhu'l-Usûl (Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh ile birlikte)*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Sahnûn, Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ li'l-İmâmi Mâlik b. Enesi'l-Asbehî*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Sa'lebî, Ebü Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî. *Uyûnü'l-Mesâil*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.
- San'ânî, Ebü Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm. *el-Musannef li-Abdirrazzâk*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- Sehârenpûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2006.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Kavâti'u'l-Edilleti fî'l-Usûl*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1993.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Kitâbu'l-Mebsût*. 33 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.
- Sıgnâkî, Hüsâmuddîn el-Hüseyn b. Ali b. Haccâc b. Ali. *el-Kâfî Şerhu'l-Bezdevî*. 5 Cilt. Mektebetü'r-Rüşd, 2001.
- Sîdî Halîl, Halîl b. İshâk el-Cündî. *Muhtasarü'l-Allâmeti Halîl*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2005.
- Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî. *Ref'u'l-Hâcib an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999.
- Süneykî, Zeynüddîn Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Ahmed el-Ensârî. *Gâyetü'l-Vusûl ilâ Şerhi Lübbi'l-Usûl*. Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 2017.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlu'l-Fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Metâbi'u Dâri'l-Kütüb, 1971.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 11 Cilt. Mansûra: Dârü'l-Vefâ, 2001.
- Şelebî, Şihâbuddîn Ahmed. *Hâşiyetü Tebyîni'l-Hakâik Şerhi Kenzi'd-Dekâik*. 6 Cilt. Bolak: Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310.
- Şenkîti, Muhammed b. Muhammed Sâlim el-Meclisî. *Levâmi'u'd-Dürer fi Hetki Estâri'l-Muhtasar*. 15 Cilt. Moritanya: Dârü'r-Rıdvân, 2015.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*. 2 Cilt. Riyad: Dârü'l-Fazîlet, 2000.
- Şeyhzâde, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleymân. *Mecma'u'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-Ebhur*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Şihâbuddîn el-Bağdâdî, Abdurrahman b. Asker. *İrşâdu's-Sâlik ilâ Eşrefi'l-Mesâlik fi Fikhi'l-İmâmi Mâlik*. Kahire: Dârü'l-Fazîlet, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *el-Mühezzeb fi Fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*. 6 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1996.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî. *et-Tenbîh fi'l-Fikhi's-Şâfiî*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.
- Şîrvânî, Abdulhamîd el-Mekkî. *Hâşiyetü's-Şîrvânî*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 2016.
- Takiyyüddîn es-Sübkî, Şeyhu'l-İslâm Ali b. Abdi'l-Kâfî - Tâcuddîn es-Sübkî, Abdülvehhâb b. Ali. *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc alâ Minhâci'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl li'l-Kâdî el-Beydâvî*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Tayyâr, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed. *Vebelü'l-Ğamâme fi Şerhi 'Umdeti'l-Fikhi li'bni Kûdâme*. 8 Cilt. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1429.
- Teftazânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-Telvîhi ale't-Tavdîh li-Metni't-Tenkîhi fi Usûli'l-Fikh*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Tetâi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Halîl. *Cevâhirü'd-Dürer fi Halli Elfâzi'l-Muhtasar*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2014.
- Tûfi, Necmüddîn Ebü'r-Rabî' Süleymân b. Abdilkaviy b. el-Kerîm. *Der'ü'l-Kavli'l-Kabîh bi't-Tahsîni ve't-Takbîh*. Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, 1426.
- Türcan, Talip. "Şeriat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/571-574. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2010.
- Türk Hukuk Kurumu. *Türk Hukuk Lugatı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 3. Basım, 1991.
- Umeyra, Şihâbuddîn Ahmed el-Burullusî. *Hâşiyetü'l-Umeyri (Hâşiyetân alâ Şerhi Minhâci't-Tâlibîn)*. 4 Cilt. Mısır: Şeriketü Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 3. Basım, 1956.
- Yaran, Rahmi. "Kefâret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/179-182. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2002.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Küveyt: Matbaatu Hükümeti'l-Küveyt, 1974.
- Zerkânî, Abdülbakî b. Yûsuf b. Ahmed. *Şerhu'z-Zerkânî alâ Muhtasarı Halîl ("el-Fethu'r-Rabbânî fi-mâ Zehele anhu'z-Zerkânî" ile birlikte)*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *Teşnîfü'l-Mesâmi' bi-Cem'i'l-Cevâmi' li-Tâciddîn es-Sübkî*. 4 Cilt. Mektebetü Kurtuba, 1998.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh eş-Şâfiî. *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*. 6 Cilt. Küveyt: Vezâretü'l-Evkâfve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1992.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf. *Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1973.
- Zeyla'î, Fahrüddîn Osman b. Ali. *Tebyînü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 6 Cilt. Bolak: el-Matbaatu'l-Kübrâ, 1310.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmi ve Edilletühû*. 10 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fıkr, 4. Basım, 1997.

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): İbrahim Paçacı.

 Finansman / Funding: Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul eder(ler). / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.